

O'ZBEK TILIDA OMONIMLARNING LINGVISTIK TABIATI VA TASNIFI

Maxmarejabova Dilmura Baxtiyar qizi

*Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili)
yo'nalishi 1-kurs talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilida omonimlar hodisasi tilshunoslikning leksik-semantik tizimi doirasida keng va izchil tahlil qilinadi. Omonimlarning lingvistik tabiati, ularning semantik, grammatik va funksional xususiyatlari, shuningdek, o'zbek tilidagi omonimlikning asosiy turlari va tasnif mezonlari yoritiladi. Tadqiqotda o'zbek tilshunos olimlarining nazariy qarashlari asos qilib olinib, omonimlarning nutqdagi o'rni, badiiy va ilmiy matnlardagi funksional imkoniyatlari hamda nutq madaniyatiga ta'siri ilmiy jihatdan izohlanadi.

Kalit so'zlar: omonim, omonimiya, leksik omonim, grammatik omonim, leksik-semantik tizim, nutq madaniyati.

Tilning leksik boyligi doimo rivojlanib, tarixiy taraqqiyot jarayonida yangi birliklar bilan to'lib boradi. Shu jarayonda shaklan bir xil, ammo mazmunan turlicha bo'lgan so'z birliklari – omonimlar muhim lingvistik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Omonimlar o'zbek tilining qadimiy qatlamlariga mansub bo'lib, ular tilning ichki rivojlanish qonuniyatlari, fonetik va grammatik jarayonlar, shuningdek, leksik-semantik tizimning murakkablashuvi bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbek tilshunosligida omonimlar masalasi leksikologiyaning muhim muammolaridan biri bo'lib, ularning mohiyatini to'g'ri anglash nutqning aniqligi va madaniyatini ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Omonimlar deb talaffuzi va yozilishi bir xil bo'lib, lekin ma'nolari o'zaro bog'liq bo'lmagan, mustaqil semantik birliklar tushuniladi. Bu jihat bilan omonimlar ko'p ma'noli so'zlardan farq qiladi. Ko'p ma'nolilikda bir so'zning turli ma'nolari o'rtasida semantik aloqa mavjud bo'lsa, omonimlarda bunday aloqadorlik kuzatilmaydi. O'zbek tilshunoslari, xususan, A.G'ulomov, R.Rasulov, N.Mahmudov, B.Mengliyevlar omonimlarni leksik-semantik hodisa sifatida baholab, ularning tildagi o'rnini izchil yoritib berganlar.

O'zbek tilida omonimlarning lingvistik tabiati, avvalo, til birliklarining shakl va mazmun munosabatiga borib taqaladi. Til tizimida shaklning barqarorligi va ma'noning o'zgaruvchanligi natijasida ayrim so'z shakllari bir xil fonetik ko'rinishga ega bo'lib qoladi. Bu holat leksik tizimda omonimlikning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Masalan, “bor” so'zi mavjudlikni bildiruvchi sifat sifatida ham, harakatni ifodalovchi fe'l sifatida ham qo'llanadi. Bunday birliklar nutqda kontekst orqali farqlanadi va o'z vazifasini bajaradi. Omonimlarning muhim jihatlaridan biri ularning tasnifidir. O'zbek tilshunosligida omonimlar, asosan, leksik, leksik-grammatik va grammatik omonimlarga ajratiladi. Leksik omonimlar shaklan bir xil bo'lib, lekin turli leksik ma'nolarni ifodalaydi. Masalan, “el” so'zi “xalq” ma'nosida ham, “yurt” ma'nosida ham mustaqil birlik sifatida qo'llanadi.

Leksik-grammatik omonimlar esa shaklan bir xil bo'lib, turli so'z turkumlariga mansub bo'lishi bilan farqlanadi. Grammatik omonimlar esa grammatik shakllarning mos kelishi natijasida yuzaga keladi va ular ko'pincha morfologik tizim bilan bog'liq holda izohlanadi. Omonimlarning tildagi funksional xususiyatlari ham alohida e'tiborga loyiqdir. Ular nutqda badiiylikni kuchaytirish, so'z o'yini yaratish, kinoya va obrazlilikni ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. O'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotida omonimlardan keng foydalanilganini Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Cho'lpon asarlarida yaqqol ko'rish mumkin. Omonimlar badiiy matnda kontekst asosida yangi ma'no qatlamlarini yuzaga chiqarib, o'quvchi tafakkurini faollashtiradi. Shu bilan birga, omonimlar nutq madaniyati nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki omonim so'zlarning noto'g'ri qo'llanilishi yoki kontekstning yetarli aniqlanmasligi nutqda tushunmovchilikka olib kelishi mumkin. Shu sababli ta'lim jarayonida omonimlarni izchil va tizimli o'rganish, ularni ko'p ma'noli so'zlardan farqlash ko'nikmalarini shakllantirish muhim vazifalardan biridir. O'zbek tili darsliklari va izohli lug'atlarida omonimlarga alohida e'tibor qaratilishi ham aynan shu ehtiyoj bilan bog'liq.

Omonimlar o'zbek tilining leksik-semantik tizimida muhim o'rin egallagan murakkab lingvistik hodisadir. Ular tilning tarixiy taraqqiyoti, ichki rivojlanish qonuniyatlari va funksional imkoniyatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Omonimlarning lingvistik tabiatini va tasnifini chuqur o'rganish til boyligini anglash, nutq madaniyatini yuksaltirish hamda tilshunoslik nazariyasini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'ulomov A., Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
2. Mahmudov N., Mengliyev B. Hozirgi o'zbek tili. Leksikologiya. – Toshkent: Fan, 2010.
3. Yo'ldoshev A. O'zbek tilida leksik munosabatlar. – Toshkent: Fan, 2012.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
5. G'aniyev F. O'zbek tilining leksik-semantik tizimi. – Toshkent: Fan, 2015.
6. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2014.